

שיח מודע עוני עם הורים - עקרונות מרכזיים לימי שיגרה ובעת אסון

בתי ספר המשרתים תלמידים מרקע של עוני והדרה מערכת היחסים בין הצוות החינוכי והורי התלמידים מורכבת גם בימי שיגרה. הורים המגיעים מרקע של עוני והדרה מקווים שמערכת החינוך תהווה מקפצה למוביליות החברתית של ילדיהם. אולם, לרוב, הם מגיעים עם זיכרון עבר כואב מהתנסויותיהם כתלמידים וחווים את מערכת החינוך כשיפוטית כלפיהם כהורים וכלפי התפקוד הלקוי של ילדיהם. מול מערכת החינוך, כמו מול נציגים אחרים של מערכות הממשל, ההורים מרגישים שקולם לא נשמע. במקביל, במקרים רבים הצוות החינוכי אינו תופס את ההורים כשותפים מועילים ואפילו לא תמיד כרלבנטיים. חווית הצוות היא שההורים נוכחים-נפקדים, פאסיביים, או לחלופין תוקפניים הפורקים את כל תסכולם וזעמם על המורים וחסרי הערכה למאמצים המקצועיים הרבים של הצוות. מתח ופערים בין הסביבה הביתית והסביבה הבית ספרית מופנמים על ידי התלמידים ומחלישים את התא המשפחתי. זהו מתח שפוגע ביכולת הצמיחה והשגשוג של הילדים. לכן, על צוות בית הספר לשאוף לשנות מהיסוד את מערכת היחסים עם ההורים ולכונן ברית של שותפות עמם.

יצירת השותפות בין צוות בית הספר וההורים לטובת הילדים הופכת קריטית בעת אסון, מכיוון שביכולתה לתרום לצמצום השפעת האסונות על משפחות החיות בעוני ובהדרה (מומלץ לקרוא בהרחבה על השפעת אסונות על משפחות החיות בעוני ובהדרה, כאן). לכן, התקשורת בין הצוות וההורים דורשת תשומת לב נוספת והתייחסות רגישה. יצירת שותפות בין צוות והורים אינה ארוע בודד אלא תהליך מתמשך שנבנה לאורך זמן. כל שיחה בין הצוות וההורים היא חלק מתהליך בניית השותפות והזדמנות לתרום לקידום מערכת היחסים ולביסוס האמון.

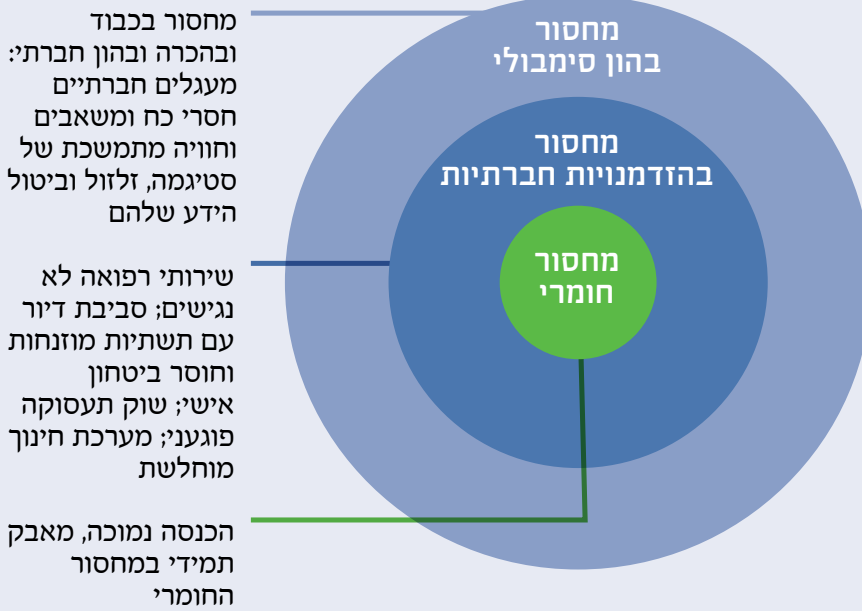
בראשית מסמך זה, נציג בקצרה את פרדיגמת המודעות לעוני ואת שלוש הנחות היסוד הנגזרות ממנה: ידע מתוך קירבה, התנגדות יום-יומית לעוני והתייצבות לצד החיים בעוני. מהנחות אלו נגזרים עקרונות פעולה להבניית השיח עם משפחות החיות בעוני, המופיעים לצד דגשים ליישומם. בהמשך, תמצאו שני סיפורי מקרה אקטואליים עם הצעת מתווה ללמידה צוותית.

מקורות:

קרומר-נבו, מ. (2022). תקווה רדיקלית: פרקטיקה מודעת-עוני בעבודה סוציאלית. פרדס הוצאה לאור.
ראזר, מ. ופראנקל, ו. (2020). סמכות ורכות: מערכות יחסים משקמות באבני דרך ביצירת חינוך מכליל. מכון מופ"ת.

פרדיגמת המודעות לעוני - הנחות יסוד ועקרונות פעולה

פרדיגמת המודעות לעוני | עוני כהפרת זכויות אדם

פרדיגמת המודעות לעוני, שפותחה על ידי פרופ' מיכל קרומר נבומאוניברסיטת בן גוריון, אומצה בשנת 2016 על ידי משרד העבודה והרווחה¹. הפרדיגמה, שנשענת על הגדרת האו"ם, רואה בעוני הפרה של זכויות אדם ומגדירה אותו כמחסור בשלושה מעגלים: מחסור חומרי במשאבים, מחסור בהזדמנויות חברתיות ומחסור בהון סימבולי - מחסור בכבוד ובהכרה ובהון חברתי.

להרחבה נוספת ראו "עוני כמימד פגיעות - מה זה לחיות בעוני?" עמ' 2, כאן.

מתוך פרדיגמת המודעות לעוני נגזרות שלוש הנחות יסוד שעל בסיסן יש לכוון כל פעולה שנרצה ליזום:

ידע מתוך קירבה - מציאות חייהם של החיים בעוני ובהדרה קשה להבנה על ידי אנשים שאינם חיים במציאות זו. לכן, הידע על חייהם של החיים בעוני ועל עוני צריך להיאסף על ידי קירבה לאנשים החיים בעוני, מתוך קשרים שוטפים וקרובים איתם המאפשרים היכרות עם מציאות חייהם וחויית החיים הסובייקטיבית שלהם.

השתדלו:

- להשהות את המסקנות וההצעות שלכם.
- להימנע ממונחים מקצועיים מאיימים.
- להימנע משאלות חקרניות מיותרות.

חשוב לעשות:

- התעניינו בכנות ובפתיחות - בררו מה החוויה הסובייקטיבית שלהם: מה הם צריכים? מה חוסם אותם?
- זכרו שכל הורה מבקש טוב עבור ילדיו ופרשו את דבריו לאור הנחת מוצא זו.
- היו ספציפיים ושאלו על הפרטים הקטנים של החיים ועל היבטים חומריים רלוונטיים.
- השתמשו בשפה ישירה ופשוטה.

1 לפירוט ראו באתר משרד הרווחה והביטחון החברתי.

2 על ההזדמנות הטמונה ביישום הפרדיגמה המודעת עוני בבתי ספר, ראו: מנדל-לוי, נ (2021). [איים של ביטחון: בית ספר כמקור של תקווה עבור ילדים שחיים בעוני](#). ירושלים: מכון אבני ראשה למנהיגות בית ספרית.

אנשים בעוני מתנגדים לעוני באופן יום-יומי - אנו נוטים לחשוב שמי שחיים בעוני התרגלו למצבם והם מקבלים אותו, אך אין זה כך. כל עוד אין למאמצייהם הצלחות נראות לעין (שיפור ברמת הכנסה, מעבר דירה או שיפוץ וכדו'), אנו מתקשים להכיר בביטויי ההתנגדות לעוני של החיים בעוני; אנו שופטים אותם ומעריכים אותם כ"חסרי כוחות" תוך התעלמות מביטויים רבים של יוזמה, התארגנות והתעקשות לשפר את מצבם. מרחב הבחירות האפשריות של אנשים החיים בעוני הוא מצומצם מאוד ובתוכו מתאמצות המשפחות לשרוד, לנהל מתחים בלתי פוסקים, להשתמש במעט המשאבים והשירותים החברתיים שמוגשים להם ולהפגין עצמה ומסוגלות. זיהוי המאמצים של המשפחות בתוך ההקשר החברתי בו הן נתונות, גם כאשר אלה נדמים לנו כלא רלוונטיים להתנגדותם לעוני, הם תשתית לבניית יחסי אמון עם המשפחות ולחיזוק תחושת הערך שלהן.

חשוב לעשות:

- הניחו שהמשפחה מחפשת להיטיב את חייה וההורים מודעים ליחסי הכח ולמצבם.
- הכירו היטב את המשפחות כדי לזהות את המאמצים והבחירות שלהן.
- הביעו כבוד והערכה למאמצייהם של ההורים.
- נסו לחשוב יחד איתם על פתרונות מנקודת המבט שלהם.

השתדלו:

- להימנע מפרשנות חשדנית של דברי ההורים.
- להימנע מהפנית אצבע מאשימה כלפי ההורים.
- להימנע מלהשיא עצות המבוססות על ניסיונכם האישי או מניסיון לשכנע אותם כיצד עליהם לפעול.

התייצבות לצד - המחויבות המוסרית והאנושית שלנו היא להפגין סולידריות עם החיים בעוני ובהדרה ולתמוך במאמץ היום-יומי שלהם להתמודד עם מציאות לא הוגנת ובלתי אפשרית, לתמוך בפעולות המתנגדות לעוני כמו גם להאקרה של האנשים החיים בעוני. אל מול התחושה של אנשים שחיים בעוני ששופטים אותם, מזלזלים בהם או מבקרים אותם, יש צורך להתייצב לצד החיים בעוני ולסייע להם להילחם בעוני. התייצבות זו לצידם יכולה לכלול גם אקטיביזם חברתי, אך עוד קודם לכן היא כוללת ברמה הבין-אישית הכרה מפורשת בחוסר ההוגנות ובמאמצייהם לשנות את המצב.

חשוב לעשות:

- בטאו במפורש הכרה בחוסר ההוגנות עימה הם מתמודדים.
- הכירו ביחסי הכח ביניכם הנובעים מהמעמד החברתי והתפקיד שלכם.
- הזמינו את ההורים לבטא ביקורת שיש להם כלפיכם והזינו לה בפתירות.
- הכירו בחוויה הסובייקטיבית הקשה שיש למשפחות בהתנהלות מול מוסדות ומערכות, הנגישו עבורם מידע של גורמי סיוע שונים ותווכו ביניהם במידת האפשר.
- הציעו שותפות - הזמינו אותם לפעול יחד לטובת הילדים.

השתדלו:

- להימנע מהתניית העזרה באופן מפורש או סמוי בפעולות שעל ההורים לעשות.
- להימנע משיפוטיות ומהרצון "לתקן" את ההורים.

האקרה (Othering) משמעותה התייחסות לאדם כשייך לקבוצה אחרת, נפרדת, שונה באופן מהותי מהקבוצה "שלנו". התייחסות זו, המבוססת על תפיסות מוקדמות, דעות קדומות וסטריאוטיפים, הופכת את האדם הנתפס כ"אחר" לאובייקט.

שיח מודע עוני עם הורים בעת אסון או בעקבותיו

בעת אסון, צוותים חינוכיים נדרשים לפעול בדרכים יצירתיות כדי לספק מענים חינוכיים ורגשיים לתלמידיהם. השפעת האסונות השונה על משפחות החיות בעוני ובהדרה מציבה אתגר מיוחד לצוותים במאמציהם להבין מהם הצרכים והאתגרים עימם מתמודדות המשפחות. המציאות המורכבת אליה נחשפים הצוותים עשויה לעורר שיפוטיות כלפי המשפחות ולהותיר את הצוותים עם תחושת חוסר אונים.

בהתאם להנחות היסוד שהוצגו לעיל, אנו ממליצים ליזום שיחות עם המשפחות שיאפשרו להבין טוב יותר את האופן שבו הן חוות את המציאות, יאפשרו לראות את מאמצייהן בתוך ההקשר שבו הן חיות עם אפשרויות הבחירה המצומצמות והמורכבות ויבטאו הכרה במעשיהן. שיחה ברוח הזו תאפשר לתמוך בשותפות הנדרשת בין ההורים לצוות ביתר שאת בעת הזו ולמצוא יחד פתרונות שיאפשרו לצמצם את השפעת האסון על הילדים והמשפחות.

שלבים מומלצים לשיחה:

- הקדישו זמן להתעניין בשלום ההורים ולהקשיב לאופן בו הם תופסים את מצבם.
- שקפו מה למדתם מהם על ילדיהם והביעו אמפתיה למצב ההורים והילד.
- בטאו הערכה למאמצי ההורים והרצון שלהם בהצלחת הילד.
- הזמינו את ההורים לשותפות ולחשיבה משותפת על פתרונות אפשריים. רק אם אין אפשרות אחרת, העלו מספר הצעות שלכם והזמינו אותם לבחור מביניהן, להגיב עליהן ולבקר אותן.
- סכמו את השיחה עם התחייבות ברורה להמשיך השיח והקשר ועם הזמנה להורים לפנות אליכם.
- צרו קשר כעבור מספר ימים ובקשו משוב מההורים על הפתרון שנבחר והאופן בו יושם.

סיפורי מקרה משפחתיים

לפניכם שני סיפורי מקרה שעלו בבתי ספר בשבועות האחרונים. לכל מקרה מוצע הסבר אפשרי למצב המשפחה על בסיס הפרדיגמה של מודעות לעוני. תוכלו להיעזר במתווה המוצע ללמידה בצוות כדי לשכלל את היכולות שלכם לבנות שותפות עם משפחות במצבים דומים.

מתווה ללמידת צוות:

- קראו רק את סיפור המקרה והזמינו את הצוות להגיב באופן חופשי "מהבטן". אפשרו אוורור ורפלקסיה של התגובות המיידיות של הצוות ונסו לסמן הטיות שיש לצוות ביחס למשפחות.
- העריכו מה יכול להיות מצב המשפחה כעת לפי שלושת מעגלי פרדיגמת המודעות לעוני. כיצד משפיע לדעתכם כל אחד ממעגלי החוסר על מצב המשפחה כעת?
- נסו לברר: מה חסר לכם כדי להבין טוב יותר את מצב המשפחה עכשיו?
- קראו יחד את ה"נקודות למחשבה" המציעות הסבר אפשרי למצב המשפחה. האם נקודות אלה מרחיבות את האופן שבו אתם מבינים את מצבה של המשפחה?
- ערכו סיעור מוחות: אילו כלים ומשאבים בית ספריים רלוונטיים לתמיכה במשפחה ובלמידה של הילדים במקרה זה?
- התנסו יחד בניסוח שאלות ומשפטי מפתח לקראת שיחה עם ההורים לפי השלבים המוצעים למעלה.
- התנסו יחד בסימולציות של השיחה. התייחסו בסימולציה לשלבים המוצעים ולנקודות ש"חשוב לעשות" ו"השתדלו" המופיעות מעלה.

מקרה ראשון

נופר היא אם לשני תלמידים בבית הספר. היא חיה עם בן זוגה, שני ילדיה, שהם תלמידים בבית הספר, ושני ילדים נוספים צעירים יותר המשותפים לה ולבן זוגה. המשפחה צרה כדיור זיבורי בסמוך לבית הספר. נופר עובדת בניקיון משרדים.

במהלך הבקרים השבוע היו מפעם לפעם אצטקות באזור ומחנכות בית הספר ערכו מפגשים יוחיים בזום כדי לשמור על קשר עם התלמידים. בית הספר סיפק מחסה למשפחה כבר בתחילת השנה, ולאחר זמן, השבוע לא התחברו התלמידים למפגשים עם המחנכות. השיחה עם המחנכות עם התלמידים, התברר להם שהאם לא היתה בבית.

מחשבות לתכנון השיחה:

- כיצד תבטאו דאגה לילדים בלי לבטא במרומז שיפוט כלפיה, כאילו נופר אינה דואגת מספיק לילדיה?
- כיצד תבחרו לבטא הכרה בחוסר ההוגנות ובמרחב הבחירה המצומצם של נופר? כיצד תשקפו לה שאתם אכן "רואים אותה"?
- כיצד תזמינו את נופר לשתף אתכם בכנות במצב ובהתמודדות בימים אלה בבית?

נקודות למחשבה:

- כחלק ממבנה שוק העבודה הפוגעני, סביר להניח שמקום עבודתה של נופר לא מובטח, כלומר אין לה קביעות וזכויותיה הסוציאליות מוגבלות מאוד. לכן, אם לא תגיע לעבודה ככל הנראה תפוטרו או ששכרה יקוצץ.
- בהיעדר פעילות של המסגרות החינוכיות, הילדים נמצאים בבית, ההוצאות השוטפות על מזון, חשמל ומים גדלות והעול הכלכלי שאיתו נופר מתמודדת גדל.
- לנופר אין ככל הנראה גב של מעגלים חברתיים או משאבים כספיים שמאפשר לה להשאיר את ילדיה עם בוגר אחראי.
- מרחב הבחירה העומד לרשותה של נופר בסיטואציה מוגבל מאוד והיא נאלצת לבחור להשאיר את הילדים לבדם בבית על מנת לשמור על מקום עבודתה.

כשיח תלמידים שהתקיים בזום סיפרה ילדה שבזמן אכזקה המשפחה לא יורדת למקלט ונשארת בדירתם שבקוואה השלישית. ידוע לזוות שאם המשפחה מרותק לכסא גלגלים. החורה חשה מתח רב מכך שהתלמידה נתונה בסכנה ותופסת את בחירת ההורים כחסרת אחריות. החורה שדואגת מאוד רוצה לדבר עם האם, אבל לא יודעת מה ואיך לומר לה.

מחשבות לתכנון השיחה:

- כיצד ניתן להגדיר את מטרת השיחה על בסיס העקרונות "ידע מתוך קרבה" ו"התייצבות לצד"?
- כיצד ניתן לשאול שאלות קונקרטיות המביעות דאגה והתעניינות כנה במצב המשפחה ללא ביטוי של שיפוט כלפי החלטות ובחירות ההורים?
- כיצד תשקפו להורים שאתם "רואים אותם", מכירים במאמציהם ובבחירות הקשות המונחות לפניהם?
- מה יעזור לכם להשהות הצעת פתרונות מניסיונכם האישי ולפתח יחד חשיבה על פתרונות אפשריים?

נקודות למחשבה:

- המצב של המשפחה מוכר ומקומם - לאזרחים רבים המצויים כיום בסכנה אין מרחב מוגן נגיש ועל כן הם עומדים בפני בחירות קשות וחווים חוסר אונים למול האיום הפיזי על חייהם וביתם.
- ישנם לא מעט אנשים שלא יורדים למקלט בזמן אזעקה גם כשיש להם נגישות למרחב כזה. הדבר תלוי בין השאר בתפיסות שיש להם אודות הסכנה הצפויה ובמתחים רבים נוספים איתם הם מתמודדים.

לסיכום, צוות בית הספר עשוי לחוות את מערכת היחסים עם הורי התלמידים כנטל נוסף ולא הכרחי על תפקידו. הנחות היסוד ועקרונות הפעולה שהוצגו כאן הם מפתח לשינוי משמעותי של מערכת היחסים, ליצירת אמון הדדי ובניית שותפות בין הצוות ובין הורי התלמידים. שותפות מסוג זה לא רק שתסיר את תחושת הנטל אלא תחליף אותה בתחושת משמעות וערך שתוכל להפרות את הקשר ולתת תנופת כוחות מחודשת לצוות, להורים ולתלמידים עצמם. דווקא בעיצומם של ימי משבר, מערכות יחסים שמבוססות על אמפתיה ומבטאות קירבה וסולידריות הן המפתח לחזק ולחדש את יכולת העמידה וההתמודדות של כל קהילת בית הספר.